Ένα φαινόμενο της νεοελληνικής θρησκευτικής ζωής: Οι Χριστιανικές Οργανώσεις (Απ. Αλεξανδρίδης)

Categories : ΘΕΟΛΟΓΙΑ

Date : 11 Αυγούστου, 2009

Μέσα στις δύσκολες στιγμές των πρώτων χρόνων της ελεύθερης ζωής και της δημιουργίας του συγχρόνου ελληνικού κράτους, η Ελληνική Εκκλησία βρέθηκε σε αδυναμία να αντιμετωπίσει τις καινούργιες συνθήκες και καταστάσεις.

Οι επίσκοποι επί τετρακόσια χρόνια είχαν διπλό λειτούργημα: δεν ήταν μόνο επίσκοποι της Εκκλησίας, ήταν συνάμα και υπεύθυνοι πολιτικοί άρχοντες των Ρωμιών της επαρχίας τους, πολλές φορές απασχολημένοι περισσότερο με την επιβίωση του γένους και λιγότερο με τη φανέρωση της Βασιλείας του Θεού μέσα στη χριστιανική κοινότητα (1). Τώρα το πρώτο τους έργο έμενε χωρίς περιεχόμενο και η ξαφνική αυτή αλλαγή. Όπως ήταν φυσικό, προκάλεσε κρίση και σύγχυση.
Την κρίση αυτή και τη σύγχυση ήρθε να επιτείνει και το αυτοκέφαλο του Φαρμακίδη, που υποδούλωνε την Εκκλησία στο κράτος. Ήταν μια οργάνωση της Εκκλησίας βασισμένη σε προτεσταντικά πρότυπα (2), που μετέβαλε τους επισκόπους σε κρατικούς υπαλλήλους και πολύ λίγο τους βοήθησε να βρουν την αποστολή τους. Ακόμη λιγότερο βοήθησαν την Εκκλησία οι άγριες επιθέσεις του κράτους κατά των μοναστηριών και το κλείσιμο τους.
Το γενικό μορφωτικό επίπεδο του κόσμου, που και πριν από την επανάσταση του 1821 δεν ήταν ψηλό, τώρα, ύστερα από έναν τόσο σκληρό και μακροχρόνιο αγώνα ήταν ακόμα χαμηλότερο, κι ο κλήρος, που μαζί του είχε πολεμήσει και πάθει, δεν ήταν σε θέση να τον οδηγήσει μέσα στην παράδοσή του.
Πολλά στοιχεία της ορθόδοξης παράδοσης ξεχάστηκαν η νοθεύτηκαν μέσα στη μακρόχρονη σκλαβιά. Αλλά κι' εκείνα που διατηρήθηκαν μέσα από τόσους σκοτεινούς και δύσκολους αιώνες άρχισαν να χάνονται μέσα στη γενική σύγχυση, ακριβώς τη στιγμή που ήταν εντελώς απαραίτητα, για να μπορέσει η Εκκλησία να σταθεί στα πόδια της.
Εκείνα που είχαν θεμελιώδη και ανεξακρίβωτη ως τώρα σημασία στη συνέχεια της παράδοσης, ήταν από το ένα μέρος ο λατρευτικός τύπος, που όσο κι αν η ουσία του έμενε δυσνόητη, τροφοδοτούσε τον πιστό και τον μυούσε ως ένα σημείο στο μυστήριο του Σταύρου και της Ανάστασης, και από το άλλο μέρος τα παλιά βιβλία πού’ χαν κυκλοφορήσει κατά την Τουρκοκρατία (Όπως π.χ. του αγ. Νικόδημου του Αγιορείτου, του Αγαπίου Λάνδου κλπ.), που ακόμα ως τα σήμερα τα ανακαλύπτουμε σε μερικά χωριάτικα η νησιώτικα σπίτια, ταπεινούς κι' ακούραστους οδηγούς

ευσέβειας.

Απ' αυτές τις ρίζες βγαίνει ο Παπουλάκος, που παρ’ όλη τη μικρή του μόρφωση κινείται μέσα σε πολύ πιο ορθόδοξα πλαίσια, παρ’ όσο οι κατοπινοί πιο μορφωμένοι ιδρυτές των διαφόρων συλλόγων και οργανώσεων. Δεν είχε μεγαλεπήβολα σχέδια, είχε όμως μια βαθειά κατανόηση της ορθόδοξης διδαχής, γι’ αυτό το κήρυγμά του αν και απλό και πραχτικό, δεν είναι ξερή ηθικολογία αλλά διαποτίζεται από το φιλάνθρωπο της ανατολικής παράδοσης.
Πολλοί τον θεωρούν πρόδρομο των χριστιανικών κινήσεων, ίσως όμως πρέπει να είμαστε πολύ επιφυλακτικοί σ’ αυτό.
Η εμφάνιση του Παπουλάκου δε είναι κάτι το διανοητικό, μας παρουσιάζεται μάλλον πραγματικά χαρισματική. Τίποτα το τεχνητά οργανωμένο δεν υπάρχει στην προσπάθεια του, είναι το χαρισματικό μέρος της Εκκλησίας, που έρχεται να αναπληρώσει την αδυναμία του ιδρυματικού.
Για πρώτο κρίκο αυτής της αλυσίδας των οργανωμένων κινήσεων, που με διάφορες εξελίξεις και μορφές θα παίξουν σημαντικό ρόλο στη ζωή της Ελλαδικής Εκκλησίας, πρέπει να θεωρήσουμε τον Κοσμά Φλαμιάτο.
Το κίνημα του **Φλαμιάτου** είναι μια αντίδραση όχι μόνο στην αδιαφορία η αδυναμία των ποιμένων της Εκκλησίας για διδαχή και καθοδήγηση του λάου της, αλλά και στην υποδούλωση της Εκκλησίας στο κράτος. Είναι όμως συνάμα και το κίνημα ενός φλογερού πατριώτη γεμάτου από οράματα, όπου πατριωτισμός και ορθοδοξία είναι αναπόσπαστα δεμένα μεταξύ τους (3).
Η ορθοδοξία, ακόμη από τότε, ερμηνεύεται διαφορετικά κάθε φορά, ανάλογα με τα όνειρα και τις φαντασίες του καθενός.
Οι διαθέσεις του Φλαμιάτου ήταν άγιες, το βάρος όμως του παρελθόντος δεν τον αφήνει να τοποθετηθεί σωστά εκκλησιολογικά και έτσι κινείται μέσα στην ίδια σύγχυση που βρίσκεται η κρατική Εκκλησία. Αυτή η Εκκλησία, όπου ο επίσκοπος έπαψε να είναι για την κοινότητα η φανέρωση της ενότητας της, ο «εις τύπον και τόπον Χριστού», ο «επί της καθέδρας του Πέτρου» κι έγινε υπάλληλος του κράτους η στη βελτιωμένη μορφή, υπάλληλος μιας κεντρικής εκκλησιαστικής διοίκησης, που τον διορίζει, τον μεταθέτει κλπ.
Ο Φλαμιάτος πέθανε το 1852 στη φυλακή από τις κακουχίες σαν μάρτυρας του αγώνα του. Το έργο του απαλλαγμένο από τις πατριωτικές του υπερβολές, συνέχισε ο Ιγνάτιος Λαμπρόπουλος, αρχιμανδρίτης του Μεγάλου Σπηλαίου.

Η δεσπόζουσα όμως μορφή του περασμένου αιώνα ήταν ο Απ. Μακράκης. Με την εμφάνισή του μπαίνομε σε μια νέα σημαντικότερη περίοδο των κινήσεων.
Ισχυρή προσωπικότης, προικισμένος με πολλά χαρίσματα και με βαθειά πίστη, γρήγορα συγκέντρωσε γύρω του πολλούς κληρικούς και λαϊκούς, μερικοί από τους οποίους θα ιδρύσουν αργότερα δικές τους κινήσεις. Ο Μακράκης ήταν ένα φαινόμενο. ακούραστος μελετητής των πατέρων της Εκκλησίας, γνώστης της ελληνικής φιλοσοφίας και ως ένα σημείο και της ευρωπαϊκής, κατόρθωσε να νοιώσει

σε καταπληχτικό βάθος ορισμένες πλευρές της χριστιανικής αλήθειας.
Ο Le Guillou παρατηρεί, πως θα μπορούσε κανείς πολύ σωστά, να παραλληλίσει μερικά κομμάτια από τα έργα του «Αποκάλυψις του κεκρυμμένου θησαυρού» και «Λόγος φιλοσοφικός, ου το θέμα : Χριστός η Αυτοαλήθεια» με ορισμένα κείμενα αρχαία των μεγάλων θεολόγων του μεσαίωνα η με ορισμένα σύγχρονα του Karl Barth (4).

Πραγματικά μερικές διαισθήσεις του είναι σημαντικές : αντιλαμβάνεται το Χριστό σαν καθολική αλήθεια, νοιώθει τη βαθειά σημασία της ευχαριστίας για τη ζωή του πιστού, και μάλιστα σ’ αυτό προχωρεί πιο πέρα από τον Άγ. Νικόδημο τον Αγιορείτη, γιατί ανακαλύπτει την ευχαριστιακή υφή της Εκκλησίας• ακόμα καταλαβαίνει τη σημασία της μελέτης των πατέρων (επιχειρεί μάλιστα μιαν έκδοσή τους) κι είναι ίσως ο πρώτος Έλληνας ορθόδοξος που ξαναβρίσκει την έννοια της οικουμενικής αποστολής της Εκκλησίας.
Είναι όμως κι’ αυτός θύμα της εποχής του, ούτε η ελληνική Εκκλησία είναι σε θέση να τον βοηθήσει ούτε η θεολογία της εποχής του. Η έλλειψη αυτή θα οδηγήσει αργότερα σε δυσκολίες και θα ματαιώσει κατά μεγάλο μέρος την ευεργετική επίδραση που θα μπορούσε να αφήσει η εμφάνισή του.

Ακόμα δεν έχουν ξεκαθαριστεί οι επιδράσεις πάνω στη διαμόρφωση της σκέψης του Μακράκη, είναι όμως γεγονός, πως δεν προέρχονται μόνο από την ανατολική Εκκλησία. Τελευταία ο Le Guillou σημειώνει, πως υπάρχουν σοβαροί λόγοι, που τον πείθουν για μιαν άμεση ή έμμεση επίδραση από τον Lamennais (5). Άλλωστε σ' όλο το διάστημα της τουρκοκρατίας πολλά στοιχεία της δυτικής θεολογίας περνούσαν μέσα στην ανατολική Εκκλησία.
Έτσι εμφανίζεται έντονη η νομικίστικη αντίληψη της σωτηρίας, βασισμένη πάνω στη «δικαιοσύνη» (6), που σαν την «ανάγκη» των αρχαίων βαραίνει όχι μόνο πάνω στους ανθρώπους, παρά και πάνω στο Θεό και δίνει μια στυγνή όψη στο Χριστιανισμό, σήμα κατατεθέν και στις μετέπειτα οργανώσεις. Ακόμα εκδηλώνεται μια έλλειψη ελπίδας για τη σωτηρία των πολλών, ελπίδας τόσο ζωντανής μέσα στην ανατολική παράδοση.
Ένα άλλο αδύνατο σημείο του Μακράκη είναι ότι δε μπόρεσε να ξεφύγει από το όραμα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Η Μεγάλη Ιδέα, που τότε ήταν η πνοή της ζωής του Ελληνισμού, παίρνει γι' αυτόν βαθύτερο θρησκευτικό χαρακτήρα. Βλέπει τον ελληνικό λαό σαν ένα νέον Ισραήλ, που ό ίδιος θα τον οδηγήσει να ξαναπάρει την Πόλη και να ιδρύσει μία νέα θεοκρατία, τη βασιλεία του Θεού επί της γης.
Δεν πνίγεται όμως μέσα σε στενούς εθνικιστικούς φραγμούς. Αντίθετα εδώ βλέπουμε μια πρώτην, από ελληνικής πλευράς, απόπειρα φιλοσοφίας της Ιστορίας, μια προσπάθεια καθορισμού της αποστολής του Ελληνισμού μέσα στο γενικότερο ιστορικό πλαίσιο.
Από αυτό το όραμα κινούμενος ίδρυσε έπειτα από τους θρησκευτικούς συλλόγους «Ιωάννης ο Βαπτιστής» (1877), που διατηρείται μέχρι σήμερα και

«Ιωάννης ο Θεολόγος» (1884), τον πολιτικό σύλλογο «ο Πλάτων» (1901), και έβαλε υποψηφιότητα για βουλευτής, χωρίς όμως να εκλεγεί.
Η πολυπραγμοσύνη του του στοίχισε πολλές περιπέτειες κι' έναν αφορισμό (7) από την Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Ελλάδος, που για την ορθοδοξία του σκεπτικού του πολλοί αμφιβάλλουν, και που είχε μάλλον σκοπό να κλείσει το στόμα ενός ενοχλητικού κριτή. Στο τέλος οι διάφορες διαμάχες τον έκαναν οξύθυμο κι εκδικητικόν (8).

Στην περίπτωση του Μακράκη, όπως και στις επόμενες κινήσεις, διαπιστώνουμε την τραγική κατάσταση μιας Εκκλησίας, που έχει χάσει τη συνείδηση της παράδοσής της και που την αναζητεί με αγωνία, χωρίς να υπάρχει κάποιος, που να μπορεί να την βοηθήσει σ' αυτήν την αναζήτηση της. Η τραγικότητα κορυφώνεται στην αδυναμία της ιεραρχίας να οδηγήσει το λαό. Από το λαό εξ άλλου εμφανίζονται οδηγοί, που μέσα στην αγωνιώδη τους προσπάθεια καταλήγουν στο τέλος να γίνονται σαν ξένα σώματα μέσα στην Εκκλησία, χωρίς να είναι μόνον αυτοί υπεύθυνοι γι' αυτό. Η Εκκλησία δεν έχει τη δύναμη να τους προσλάβει και να τους εντάξει μέσα στο σώμα της.
Η τότε θεολογία δεν ήταν σε θέση να προσφέρει πολλά πράματα, ξεκομμένη κατά πολύ από τη ζωή της Εκκλησίας, με τον πειρασμό της καθαρής επιστήμης πάντοτε μπροστά της, και με άφθονη επίδραση από τη δυτική και ιδιαίτερα την προτεσταντική θεολογία, που εκείνη την εποχή δε βρισκόταν σε πολύ ψηλό επίπεδο.

Απ' αυτήν τρεφόταν κι η θεολογία της Εκκλησίας. και σιγά-σιγά υιοθετούσε ιδέες και αντιλήψεις ξένες προς την παράδοση της. αρκεί να σκεφτεί κανείς πως ακόμα και σήμερα εξακολουθούμε να θεωρούμε τη δογματική του Χ. Ανδρούτσου δογματική της Ελλαδικής Εκκλησίας.
Μέσα σ' όλους αυτούς τους αγώνες είχε ξεχαστεί φαίνεται μια παλιότερη προσπάθεια πολύ περισσότερο βασισμένη πάνω στην ορθόδοξη παράδοση, που η αναδρομή σ' αυτήν ασφαλώς θα προλάβαινε πολλά δυσάρεστα. Πρόκειται για την προσπάθεια του Αγίου Νικόδημου του Αγιορείτη. Ίσως θεωρήθηκε πολύ μοναστική η πολύ παλιά για τις σύγχρονες ανάγκες και παραθεωρήθηκε.
Έτσι, ενώ από την επίδραση του Αγ. Νικόδημου και της «Φιλοκαλίας» του έχουμε τη θαυμάσια φιλοκαλική Αναγέννηση της Ρωσικής και Ρουμανικής Εκκλησίας, με τους μέχρι την εποχή μας πλούσιους καρπούς της, στην Ελλάδα η Φιλοκαλία αγνοήθηκε και για βάσεις της σύγχρονης ευσεβείας χρησιμοποιήθηκαν «επιστημονικές» δυτικές απολογητικές και πρακτικά εγχειρίδια ηθικής, αμφίβολης ορθοδοξίας και υπόπτων επιδράσεων (9).

Από μαθητές του Μακράκη που τον εγκατέλειψαν όταν εκείνος αρνήθηκε να συμφιλιωθεί με την Ιερά Σύνοδο, δημιουργήθηκαν δύο νέες κινήσεις η «**Ανάπλασις**» και η «**Ζωή**». Η δεύτερη εξελίχτηκε σε μια πολύ ισχυρή οργάνωση κι η επίδρασή της στην Ελλαδική Εκκλησία ήταν και εξακολουθεί ακόμα να είναι έντονη.

Η «Ανάπλασις» ιδρύθηκε το 1885 από τον Κ. Διαλησμά και ανέπτυξε μορφωτική χριστιανική δράση εκδίδοντας και το ομώνυμο περιοδικό. Ίδρυσε παραρτήματα σε αρκετές μεγάλες πόλεις της τότε Ελλάδος και ενδιαφέρθηκε για την ανάδειξη καλών επίσκοπων και τον αποκλεισμό των ακαταλλήλων.
Ο σύλλογος και το περιοδικό είχε σκοπό να συντελέσει «εις την ανάπλασιν και διοργάνωσιν της κοινωνίας δια του χριστιανισμού, εξυπηρετουμένου υπό των επιστημών και των τεχνών».
Αυτό το «εξυπηρετουμένου υπό των επιστημών» θυμίζει πολύ αυτό που γράφουν οι οπαδοί του Μακράκη: «Ούτος ωφέλησε την Εκκλησίαν περιβαλών με κύρος φιλοσοφικόν και επιστημονικόν τα ορθά δόγματα αυτής, τα οποία ώρισαν αι επτά οικουμενικαί σύνοδοι» (10). Μόνο που τώρα έχομε μία μετακίνηση προς την «διοργάνωσιν της κοινωνίας».

Η κίνηση όμως, που περισσότερο από κάθε προηγούμενη η παράλληλή της άφησε έντονα ίχνη μέσα στην ελληνική Εκκλησία κι' έχει μείνει μέχρι σήμερα υπόδειγμα, βάσει του οποίου ακόμα και εκείνοι που διατηρούν επιφυλακτική στάση απέναντί της, οργανώνουν τις δικές τους κινήσεις, είναι η «**Ζωή**».
Ιδρύθηκε από τον αρχιμανδρίτη Ευσέβιο Ματθόπουλο το 1907. Παιδί δέκα τεσσάρων χρονών ο Ευσέβιος, κατά κόσμον Βασίλειος Ματθόπουλος, έγινε υποταχτικός του Ιγνατίου Λαμπροπούλου, παλαιού συνεργάτη του Κοσμά Φλαμιάτου. Την εποχή εκείνη ό Ιγνάτιος είχε ξαναρχίσει ταχτικές κηρυκτικές περιοδείες στην Πελοπόννησο και καθώς φαίνεται σε πολλές τον ακολούθησε ο υποταχτικός του. Ίσως αυτό εξηγεί την κατοπινή κηρυχτική δράση του π. Ευσεβίου και τις βάσεις της κίνησης που ίδρυσε. Μετά το θάνατο του γέροντά του ήρθε στην Αθήνα και σπούδασε φιλολογία. Εδώ συνδέθηκε, καθώς και άλλοι μαθητές του Ιγνατίου, με την κίνηση του Μακράκη.
Το 1884, ύστερα από τις γνωστές περιπέτειες με τους σιμωνιακούς και τον αφορισμό, μαζί με άλλους κληρικούς, εγκατέλειψε το Μακράκη κι άρχισε κηρυχτικές περιοδείες σ’ όλη την Ελλάδα.
Το 1907 συγκρότησε μια μικρή ομάδα από θεολόγους, κληρικούς και μη, για να πολλαπλασιάσει και να συνεχίσει το κήρυγμα.
Η ομάδα αυτή πήρε το όνομα «Ζωή» και το 1911 άρχισε να εκδίδει το γνωστό ομώνυμο της περιοδικό, που γνώρισε και γνωρίζει μεγάλη κυκλοφορία.

Με τον π. Ευσέβιο Ματθόπουλο έχομε ένα βήμα προς τα εμπρός, αλλά και μια **οπισθοχώρηση**.
Το **θετικό** στοιχείο είναι το ξεκαθάρισμα του κηρύγματος από τα πολιτικά και εθνικά οράματα, από τα οποία ούτε ο Φλαμιάτος ούτε ακόμα κι ο Μακράκης είχε

κατορθώσει ν’ απαλλαγή. Αυτό το ξεκαθάρισμα είν’ ένα γεγονός πολύ σημαντικό με ανυπολόγιστα ευεργετικές συνέπειες.
Η **οπισθοχώρηση** είναι η νέα ιδέα που αρχίζει να εφαρμόζεται στην κίνηση, πως δεν υπάρχει λόγος να ασχολούμεθα και πάρα πολύ με τη θεολογία και το δόγμα. Όχι πως το απορρίπτομε, αντίθετα το σεβόμαστε και αποφεύγομε να το ερευνούμε αρκούμενοι στην πραχτική εφαρμογή του χριστιανισμού.
Η στάση αυτή έχει την εξήγησή της: το Μακράκη τον ενδιέφερε το δόγμα, το ερευνούσε, στοχαζόταν πάνω σ’ αυτό, φιλοσοφούσε. Αυτός όμως ο στοχασμός πάνω στο δόγμα του άφησε μίαν ακάλυπτη πλευρά, όπου η ιεραρχία μπόρεσε να τον χτυπήσει — σωστά η λάθος αδιάφορο — όταν το θέλησε. Στις νέες κινήσεις αυτό απετέλεσε ένα δίδαγμα που θα μπορούσε να διατυπωθεί ως εξής: «Μην καταπιάνεστε με δογματικές εμβαθύνσεις και συζητήσεις- είναι επικίνδυνες». Και φτάνουμε στην πάρα πολύ σίγουρη συμπεριφορά, που παλιότερα εφαρμοζόταν πολύ καλά στη Δύση: «Πιστεύω ό,τι πιστεύει η Εκκλησία και κοιτάζω την πραχτική ευσέβεια, χωρίς να συζητώ μέσα μου τι πιστεύει η Εκκλησία».
Έτσι δημιουργούνται στον πιστό δύο χωριστά στεγανά, στο ένα είναι τα δόγματα, που τα παραδέχεται χωρίς να τα συζητεί, και στο άλλο η πραχτική ευσέβεια, άσχετη κι ανεξάρτητη από το δόγμα. Μοιραία κατάληξη αυτής της στάσης είναι ο **πιετισμός**.
Βασικό βιβλίο που διαμόρφωσε την ευσέβεια της κίνησης της «Ζωής» υπήρξε ο **«Προορισμός του Ανθρώπου»** του π. Ευσεβίου Ματθοπούλου. Δυσκολεύεται κανείς να πιστέψει, πως ένα τέτοιο βιβλίο γράφτηκε από ένα μοναχό, και δυσκολεύεται κανείς να καταλάβει, πως μια κίνηση που ιδρύθηκε από έναν μοναχό πήρε στην πορεία της αντιμοναστική νοοτροπία.
Ίσως μιαν εξήγηση, μπορούν να δώσουν η σχετικά λιγόχρονη παραμονή στη μονή και μάλιστα σε μια εποχή, που η προσοχή είχε στραφεί προς την εξωτερική δράση, η παρακμή των μοναστηριών της Ελλάδας και οι σπουδές στη φιλοσοφική σχολή.
Στο βιβλίο αυτό, το βάρος πέφτει στην **ηθική συμπεριφορά**, το πρόβλημα της ουσίας λείπει κι έχει λησμονηθεί η αλήθεια του «actus sequitur esse». Ο Χριστός είναι **ηθικό** πρότυπο μιμήσεως, η σωτηρία είναι θέμα **ήθους** και η μέλλουσα δόξα είναι η αμοιβή μιας **ηθικής** συμμορφώσεως. Ακόμα και η Εκκλησία ορίζεται ως «το **ηθικόν** του Χριστού σώμα» (σελ. 13 έκδ. 1938).
Χαρακτηριστικό είναι, ότι πουθενά δε χρησιμοποιείται στο βιβλίο αυτό κάτι από την πλούσια σε δογματικό και θεολογικό περιεχόμενο υμνολογία της Εκκλησίας. Το βιβλίο εκτός από την καθηκοντολογία έχει και σύντομα απολογητικά στοιχεία καθώς και ένα κεφάλαιο για τη Θεία Ευχαριστία.
Η ηθική, η απολογητική και η ταχτική μετοχή στη θεία Ευχαριστία ήταν ο τριπλός δείχτης πορείας της ομάδας αυτής. το πρώτο πολύ πιο τονισμένο και τα άλλα θεωρημένα κάτω από το πρίσμα του πρώτου.
Ο τονισμός της ταχτικής μετοχής στη Θεία Ευχαριστία — και σ' αυτό συνεχιζόταν η γραμμή του Μακράκη — ήταν μια πολύ θετική προσφορά για την Εκκλησία. Σιγά - σιγά ο πολύς κόσμος έμαθε πως η μετοχή στη Θεία Ευχαριστία δεν είναι μόνο για τις

μεγάλες γιορτές ή για τους παπάδες.
Επειδή όμως και η Ευχαριστία τοποθετήθηκε μέσα σε μιαν ηθικολογική προοπτική κι' έλειψαν τα απαραίτητα θεολογικά στοιχεία, δε μπόρεσε να γίνει αφορμή για μια πραγματική λειτουργική αναγέννηση. Με την έλλειψη μιας βαθύτερης εκκλησιολογικής και ευχαριστιακής τοποθέτησης, το κέντρο βάρους μετατοπίστηκε στην ομιλία (το λεγόμενο σήμερα κήρυγμα) έγινε μάλιστα και η ασέβεια να βγει από τη σωστή της θέση, μετά τα Ιερά αναγνώσματα, και να τοποθετηθεί μέσα στην Ευχαριστία, διακόπτοντας τη συνέχειά της (και δυστυχώς, αυτή τη μετακίνηση την μιμήθηκαν ανεξέλεγκτα όλες οι ενορίες). Από το άλλο μέρος δυτικά στοιχεία μπαρόκ, όπως το **γονάτισμα** κατά την αναφορά, μπήκαν μέσα στη λειτουργία, για να τονίσουν την αγιότητα του μυστηρίου, κι' έσπασαν την αρχαιότατη και γεμάτη νόημα παράδοση της προσφοράς σε όρθια στάση (11).

Η κηρυχτική αυτή ομάδα του π. Ευσεβίου οργανωμένη σαν ένα νέου είδους κοινόβιο, έμεινε έτσι με την αρχική της μορφή πολλά χρόνια, και σιγά σιγά, μάζεψε γύρω της κι έναν αριθμό φίλων διαφόρων επαγγελμάτων.

Το 1929, οπότε προϊστάμενος ήταν ο διάδοχος του π. Ευσεβίου αρχιμ. Π. Σεραφείμ Παπακώστας, και με την παρακίνησή του, ιδρύθηκε δίπλα στη «Ζωή» ο πρώτος σύλλογος με συμμετοχή πολλών από αυτούς τους φίλους και με σκοπό να την βοηθήσουν στο έργο της εσωτερικής Ιεραποστολής χωρίς ιδιαίτερες υποχρεώσεις (αγαμία, κοινοβιακή ζωή κ.τ.τ.). Αυτό στάθηκε η αρχή για τη δημιουργία και άλλων σωματείων, φοιτητών, διπλωματούχων, γονέων, κτλ. Με παραρτήματα σε πολλές πόλεις της Ελλάδος. Ακόμη δημιουργήθηκαν και γυναικείες αδελφότητες με κοινοβιακό χαρακτήρα και σκοπό την ιεραποστολή, σε ειδικούς γυναικείους τομείς. Όλα αυτά τα σωματεία απετέλεσαν τα **«Συνεργαζόμενα Χριστιανικά Σωματεία, ο Απόστολος Παύλος»**. Εκδίδουν εκτός από τη «Ζωή», τα περιοδικά **«Ζωή του Παιδιού»**, **«Ελληνοχριστιανική Αγωγή»** κλπ.

Στην αδελφότητα της «Ζωής» οφείλεται κατά μέγα μέρος και η συστηματική οργάνωση των κατηχητικών σχολείων, την οποία υιοθέτησε η Εκκλησία και τη συνεχίζει σχεδόν πάνω ίδια αχνάρια.
Η επίδραση της κίνησης αυτής μέσα στον Ελληνικό λαό υπήρξε σημαντική, λόγω του ήθους και της σοβαρότητος των μελών των αδελφοτήτων. Ακόμα και ο κλήρος της Εκκλησίας επηρεάστηκε πολύ, ανεξάρτητα από την επιφυλακτική στάση που κράτησε απέναντί τους.
Λίγα χρόνια μετά τον θάνατο του π. Σεραφείμ η οργάνωση αυτή χωρίστηκε σε δυό όμοιες : το «Σωτήρα» και τη «Ζωή». Δε μπορούμε δω να εξετάσουμε τα αίτια του χωρισμού, τα όποια φαίνεται υπήρξαν πολύ βαθύτερα από τη διαφωνία γύρω στο θέμα της διαδοχής του προϊσταμένου.

Μια άλλη κίνηση που πρέπει να αναφερθεί είναι η **«Ορθόδοξοι Χριστιανικαί**

Ενώσεις Νέων και Κορασίδων» περισσότερο γνωστή σαν κίνηση του πατρός Αγγέλου (από το όνομα του πνευματικού της προϊσταμένου π. Αγγέλου Νησιώτη) Κι αυτή εμμέσως ξεκινάει απ' το Μακράκη ο ιδρυτής της π. Μάρκος Τσακτάνης, εφημέριος της Αγ. Αικατερίνης της Πλάκας είχε χρηματίσει υπάλληλος στο Λύκειο του Κ. Διαλησμά μαθητή του Μακράκη. Μετά το θάνατο του π. Μάρκου (1924), το έργο του συνεχίστηκε από τον π. Άγγελο Νησιώτη εφημέριο μέχρι σήμερα στο ναό της Ζωοδόχου Πηγής (οδ. Ακαδημίας). [σ.σ: το άρθρο είναι δημοσιευμένο το 1966]
Αν και η κίνηση αυτή δεν απέκτησε τη δύναμη και της έκταση της «Ζωής», υπήρξε αρκετά καρποφόρα. Οργάνωσε κατηχητικά και συγκεντρώσεις και εκδίδει από το 1921 το περιοδικό «Καινή Κτίσις». Ιδιαίτερη ομάδα απετέλεσαν οι φοιτηταί, το **«Χριστιανικό Όμιλο Φοιτητών»**, με την καθοδήγηση δυο καθηγητών της Θεολογίας.
Η κίνηση αυτή περισσότερο από κάθε άλλη έμεινε συνδεδεμένη με το **τελετουργικό** της Εκκλησίας και διατήρησε την αγάπη για την υμνολογία της και τις ολονυκτίες, χωρίς όμως να μπορεί να πει κανείς ότι κατανόησε τελείως τη βαθύτερη σημασία τους. Σημαντική επίσης προσφορά υπήρξε το ξαναζωντάνεμα ορισμένων μοναστηριών από γυναικεία μέλη της. Τα μοναστήρια αυτά έτσι, έγιναν κέντρα πνευματικής και λειτουργικής ζωής.
Εκτός από τις κινήσεις που αναφέραμε τώρα έχουν δημιουργηθεί και άλλες μικρότερες γύρω από διάφορα πρόσωπα, σχεδόν με παρόμοια μορφή, είτε ο σκοπός τους είναι μόνο κατηχητικός, είτε σε ορισμένες περιπτώσεις και πολεμικός, ιδίως εναντίον της ιεραρχίας της Εκκλησίας.
Σήμερα είναι βέβαιο πως ο αρχικός σκοπός των κινήσεων αυτών έχει ξεπεραστεί. Κήρυγμα κατά το υπόδειγμά τους υπάρχει και ανεξάρτητα από αυτές.
Τί είναι λοιπόν εκείνο που ακόμα κράτα στη ζωή τις παλαιότερες και δημιουργεί τις καινούργιες; Μήπως πιο πέρα από το διδαχτικό μέρος υπάρχει κάποια βαθύτερη δίψα, κάτι που ο λαός δεν μπορεί να το βρει στην ενορία του και το αναζητεί άλλου ; Μόνο αν ξανασκεφτούμε τι είναι η Εκκλησία θα μπορέσουμε να προχωρήσουμε για να βρούμε τα βαθύτερα αίτια αυτού του φαινομένου.
Ακριβής ορισμός της Εκκλησίας δεν είναι δυνατό να δοθεί, γιατί, όπως ωραία παρατηρεί ο L. Zander ο ορισμός είναι ένας περιορισμός, ενώ η Εκκλησία είναι μια πραγματικότητα υπερβατική. Μας παραδόθηκαν όμως ορισμένες εικόνες που μας περιγράφουν βασικές πλευρές αύτης της πραγματικότητας. Έτσι μας αποκαλύπτεται ως «σώμα Χριστού», «το πλήρωμά του τα πάντα εν πάσι πληρουμένου», ο όλος Χριστός, «totus Christus» (Ιερός Αυγουστίνος) κλπ.
Το μυστήριο, δηλ. η φανέρωση αυτής της υπέρλογης πραγματικότητας, πραγματοποιείται στην τοπική Εκκλησία, και μάλιστα κατά τη Θεια Λειτουργία. Εκεί η σύναξη των πιστών, έχοντας επικεφαλής τον Επίσκοπο «εις τόπον και τύπον Χριστού», προσφέρεται στον ουράνιο Πατέρα μαζί με το ψωμί και το κρασί (το σώμα της και το αίμα της). Εκεί αυτήν την προσφορά την παίρνει ο Χριστός και την κάνει δικό του σώμα και αίμα και γίνεται έτσι προσφορά δεχτή στο θρόνο της Αγ. Τριάδος. Μετέχοντας η σύναξη σ' αυτό το σώμα και αίμα, μεταβάλλεται κι η ίδια σε ένα

σώμα, το σώμα του Χριστού.

Η τέλεια αύτη ενότητα διατηρείται και μέσα στον παρόντα κόσμο, μέσα στην κοινή ζωή των μελών του σώματος, στην πλήρη δηλ. αγάπη του πλησίον.

Χαρακτηριστικά και απαραίτητα στοιχεία αυτής της πραγματικότητος είναι: Ο Επίσκοπος (ούτε Εκκλησία άνευ Επισκόπου ούτε Επίσκοπος άνευ Εκκλησίας), η σύναξη (μόνος του ο Επίσκοπος δεν μπορεί να τελέσει λειτουργία – εκκλης. Κανών), η προσφορά και ο τόπος, σαν αναγκαία συνθήκη της κοινής ζωής (αλλιώς η κοινή ζωή καταντά κενός λόγος).

Κάθε άλλη διάκριση του παρόντος αιώνος: φυλή, κοινωνική θέση, επάγγελμα κτλ. κάθε τι δηλ. που χωρίζει, είναι **απαράδεκτη** μέσα σ' αυτήν την τέλεια ενότητα των τέκνων του Θεού. Η κοινή ζωή της πρώτης Εκκλησίας δεν είναι μια εξαίρεση, αλλά η κανονική της κατάσταση. Ζώντας μέσα σ' αυτή την ενότητα τα παιδιά του Θεού, περιμένουν την παρουσία του κυρίου , τη φανέρωση δηλ. της Βασιλείας, που τώρα είναι ακόμα κεκαλυμμένη, αν και παρούσα, και την κατάργηση του έσχατου εχθρού, δηλ. του θανάτου, η ύπαρξη του οποίου ήταν ένας φραγμός στην ένωσή μας με τον αθάνατο Πατέρα μας. Αν η κοινή αύτη ζωή επήρε αργότερα άλλες μορφές, ποτέ όμως δεν έπαψε να είναι ζωή αγάπης, ποτέ δεν έφτασε την εποχή εκείνη σ' αυτήν την απομόνωση που βλέπομε σήμερα : Γύρω από το Θυσιαστήριο να συνάζονται άνθρωποι άγνωστοι και καμιά φορά εχθρικοί μεταξύ τους, που το «αγαπήσωμεν αλλήλους» έγινε ένα παράγγελμα χωρίς νόημα, κι έχει λησμονηθεί πως το μυστήριο της θείας Ευχαριστίας είναι, εκτός των άλλων, και το κήρυγμα του Θανάτου και της Ανάστασης του Κυρίου και η γεμάτη ελπίδα επιθυμία και αναμονή της παρουσίας Του.

Όταν αργότερα η τοπική Εκκλησία έγινε πολυάριθμη, έτσι που η κοινή ζωή δεν ήταν λόγω του αριθμού πραχτικά εφαρμόσιμη, δημιουργήθηκε η ενορία, μικρό κομμάτι της τοπικής Εκκλησίας, τέλεια εικόνα της, όπου αντί του επισκόπου προΐσταται ο πρεσβύτερος, που πήρε τη ειδική γι’ αυτόν το σκοπό εντολή του επισκόπου, ο εφημέριος. Η ενορία πάντα μένει ενωμένη με τον τοπικό επίσκοπο (τον οποίο και μνημονεύει), χωρίς τον οποίο ούτε Εκκλησία υπάρχει, ούτε λειτουργία μπορεί να γίνει.
Σήμερα όμως **το νόημα αυτό της σύναξης** κατά τη μία ημέρα της εβδομάδας έχει σχεδόν χαθεί. Πάμε στην Εκκλησία για μια προσευχή και για την ακρόαση μιας ομιλίας κι ούτε υποψιαζόμαστε κάτι για το «μυστήριο της σύναξης». Κι αν κάποτε κάτι έμενε εμφανίστηκε κι η ενορία - γίγας που τα έσβησε όλα. **Ενορία δηλ. με 35.000 και 40.000 πολλές φορές ενορίτες, που παλιότερα ούτε για επισκοπή δε θα ήταν παραδεχτή**, όπου ο κάθε πιστός χάνεται μέσα σ’ ένα άγνωστο και μεταβλητό πλήθος, άγνωστος μεταξύ άγνωστων, άγνωστος ακόμα και στον εφημέριο (που σχεδόν έχει μεταβληθεί σε απλό ληξίαρχο), για να αναφέρουμε τη

βασικότερη αδυναμία της, που δεν είναι και η μόνη(12).

Έτσι η ζωή της ενορίας έφτασε σε μια κατάσταση νεκροφάνειας. Και προβάλλει το αγωνιώδες ερώτημα: «Πως θα βγούμε απ' αυτήν;» Αλλά δεν μπορούμε έσω να απαντήσουμε σ' αυτό. Το θέμα μας είναι αν υπήρξε αντίδραση σ' αυτό. Κι η απάντηση είναι, πως υπήρξε. Μια υποσυνείδητη αντίδραση του πιστού, που βλέπει πως κάτι του λείπει, στην ενορία του.
Κι' αυτή τον έσπρωξε προς την οργάνωση. Δεν ήταν, βέβαια η σωστότερη αντίδραση, ίσως όμως δεν είχε και άλλην οδό. Ήταν πάντως μια αντίδραση, οπωσδήποτε προτιμότερη από τη νέκρα.

Η οργάνωση, που είχε δημιουργηθεί με σκοπό το κήρυγμα, πρόσφερε τώρα ένα καταφύγιο στον χαμένο μέσα πλήθος των αγνώστων συνενοριτών του πιστό. Εκεί συνδέθηκε με άλλους και άρχισε να γεύεται ως ένα βαθμό, αυτό που έπρεπε να του προσφέρει η ενορία του. Εκεί είδε και μια προσεγμένη τέλεση της θείας Λειτουργίας, που του έδινε ευκαιρία να κατανόηση πολλά σημεία της, ως τότε άγνωστά του.
Η έλλειψη όμως και δω μιας βαθύτερης κατανόησης του μυστηρίου της Εκκλησίας εμπόδισε μια θετική επίδραση στην ελληνική εκκλησία. Η οργάνωση βασισμένη πάνω στο συνταγματικό του πολίτη δικαίωμα να συνεταιρίζεται, αγνόησε την ενορία και τον επίσκοπο (χωρίς και να χωριστή απ' αυτόν), που κι' αυτός, από το άλλο μέρος, συνήθως την αγνόησε η την είδε κάπως εχθρικά, χωρίς να τολμά να εκδηλώσει την εχθρότητα αυτή φανερά. Μια εποχή μάλιστα είχε δημιουργηθεί σχεδόν μια παράλληλη «εκκλησία» χωρίς επισκόπους, που υπαγόταν στους τοπικούς κανονικούς επισκόπους, αλλά που, εκτός από τη μνήμη τους στη λειτουργία, συνήθως τους αγνοούσε. Πολλές φορές αγνοήθηκε η βασική αρχή, πως χωρίς τον επίσκοπο τίποτα δεν μπορεί να γίνει στην Εκκλησία και πως κάθε μυστήριο αντλεί το κύρος του από την εντολή του τοπικού επισκόπου.
Σήμερα, βέβαια, η παλιά οξύτητα έχει μειωθεί κατά πολύ, ιδίως από τότε που οι οργανώσεις έχασαν κατά μεγάλο μέρος την αίγλη τους και τη δύναμη τους. το πρόβλημα, όμως, της ελληνικής Εκκλησίας παραμένει.
Οι οργανώσεις ξεκίνησαν με πολλήν **καλή θέληση.** Σ' αυτά τα θέματα όμως δεν αρκεί μόνο η καλή θέληση. Χρειάζεται πολλή μελέτη και πολλή ταπείνωση. Ο σκοπός δεν είναι να δημιουργηθεί μια **παρα-εκκλησία**, όσο καλά οργανωμένη κι' αν θα εμφανιζόταν αυτή, αλλά να βοηθηθεί η πραγματική Εκκλησία να ανακαλύψει και να αποκαλύψει τον εαυτό της (13).

Σημειώσεις:

(1) Η ορθοδοξία ήταν μια ιδιότης του Ρωμιού ραγιά, χρήσιμη όσο δεν ξεπερνούσε ορισμένα όρια. Κάθε υπερβολή, όταν έπαυε να είναι ατομική υπόθεση, συναντούσε

αντιδράσεις. Όταν ο Μακράκης στην Πόλη (1856) θέλησε να οδηγήσει τους μαθητές του λυκείου, όπου δίδασκε, σε μια βαθύτερη μυστηριακή ζωή με ταχτική μετοχή στη θεία Ευχαριστία, συνάντησε την αντίδραση πρώτα απ' όλα του Πατριάρχη και του αρχιεπισκόπου του Πέραν, που τον χαρακτήρισαν παράλογο νεωτεριστή (Δ. Μπαλάνου - Λ. Μακράκης, Θεσσαλονίκη 1920).

(2) Κι ο Μεγάλος Πέτρος στη Ρωσία υποδούλωσε και κρατικοποίησε την Εκκλησία, ακολουθώντας προτεσταντικά πρότυπα, με την κατάργηση του Πατριαρχείου της Μόσχας και τη δημιουργία της διαρκούς Ιεράς Συνόδου.

(3) Ιδές τον Όρκο του Φλαμιάτου στο βιβλίο του Κ. Μπαστιά «Ο Παπουλάκος» σελ. 138 Ν. Υόρκη, 1951.

(4) M.J. Le Guillou, O. P. Apostolus Makrakis: ses intuitions apostoliquos et spirituelles, Islina 1960 no 3 σελ. 275.

(5) Στο Ίδιο σελ. 278.

(6) Η βιβλική λέξη «δικαιοσύνη» μεταφράζει την εβραϊκή λέξη «τσε-δακά». Αυτή σημαίνει περίπου τη θεία ενέργεια που πραγματοποιεί τη σωτηρία του ανθρώπου και παραλληλίζεται σαν συνώνυμη με τη «χεσέδ» = έλεος, αγάπη και την «εμέθ» = πιστότης, αλήθεια. Το βάθος της δηλ. είναι τελείως διαφορετικό από αυτό που εννοούμε εμείς όταν λέμε δικαιοσύνη. Αυτή η άγνοια μας έφερε σ' αυτές τις παράδοξες αντιλήψεις που κοντεύουν να θεωρούνται η πεμπτουσία της ορθοδοξίας. Ίδε και σχετική μελέτη του S. Lyonnet: La Soteriologie Pauiinienne. Introduction a la Bible II σελ. 840 και εξής Desclees & Bower Belgique.

(7) Πρέπει να ομολογήσουμε πως ο αφορισμός αυτός είναι κλασικό παράδειγμα **ατονήσαντος αφορισμού**. Έτσι ο Μακράκης κηδεύτηκε επισήμως από το Μητροπολιτικό Ναό το 1905. Το 1956 του έγινε μνημόσυνο αρχιερατικό στον ίδιο ναό. Επίσης οι οπαδοί του σήμερα γίνονται δεκτοί σε κοινωνία από την Εκκλησία, και στην Αμερική υπάρχουν και ιερείς οπαδοί του, χωρίς γι' αυτό η αρχιεπισκοπή να τους απαγορεύει να λειτουργούν.

(8) Δες επιστολή του Λ. Παπαδιαμάντη στην εφ. «Εφημερίς» 30 Αύγ. 1891: «Ο κ. Μακράκης κατήγγειλεν εις την εισαγγελίαν Βόλου δύο ιερείς• διότι υπέμνησαν εις το ποίμνιόν των, ότι «είναι ελεύθεροι μεν να ακούσωσι τον κ. Μακράκην, εάν θέλωσιν, αλλά να μη λησμονώσιν, ότι ο κ. Μακράκης έχει επικηρυχθή ύπό της Ιεράς συνόδου ως κακόδοξος και απειθής». Υπάρχει στα «Άπαντα» 5ος τόμος σελ. 294.
Γενικά ο Παπαδιαμάντης τήρησε στάση πολύ **επιφυλακτική αν όχι εχθρική** απέναντι στο Μακράκη. Η ευσέβεια του Παπαδιαμάντη ακολουθούσε τη γραμμή του Άγ. Νικόδημου του Αγιορείτη, όπως είχε έρθει στη Σκιάθο με τους Κολυβάδες.

(9) Νομίζουμε πως **στη διαμόρφωση της σύγχρονης ορθόδοξης ευσέβειας πρέπει να έπαιξαν σημαντικό ρόλο κι οι προτεσταντικές προσηλυτιστικές κινήσεις. Τα έντυπα τους, μεταφράσεις κηρυγμάτων δοκίμων ξένων ιεροκηρύκων με τις γλαφυρές τους ιστορίες, ήταν εύκολα προσιτά στους ορθόδοξους αναμορφωτές. Ας μην ξεχνάμε πως και τα πρώτα τραγούδια των κινήσεων ήταν προτεσταντικοί σκοποί με αυτούσια ή παραλλαγμένα τα λόγια τους.**

(10) Χ. Κανοτίδου : Ανοικτή επιστολή προς τον μοναχόν Θεόκλητον Διονυσιάτην, Αθήνα 1965 σελ. 37.

(11) Είναι περίεργο, πως ενώ από το ένα μέρος βλέπομε με πόση επιμονή οι Πατέρες και οι οικουμενικές συνοδοί επανέρχονται σ' αυτό το θέμα και το ξαναθυμίζουν ευκαίρως-ακαίρως (Άγ. Ειρηναίος, Πέτρος Αλεξανδρείας, Μέγας Βασίλειος, Α’ Οικουμενική Σύνοδος), εμείς από το άλλο με πείσμα επιμένουμε στο δικό μας τρόπο ευσεβείας δλδ. το **γονάτισμα** χωρίς να τους δίνουμε σημασία. Ο Μέγας Βασίλειος εις το ΚΖ’ κεφάλαιον των προς τον Αμφιλόχιον περί του Αγίου Πνεύματος (PG 32) εξηγεί το βαθύτερο νόημα της όρθιας στάσης.

(12) Τόσο έχομε χάσει το αίσθημα της Εκκλησίας, ώστε κανένας, ούτε κληρικός ούτε θεολόγος δεν έχει φρίξει από το βδέλυγμα της απομόνωσης που παρουσιάζεται στην τέλεση των μυστηρίων και **θεωρούμε φυσικό να επαναλαμβάνεται το μυστήριο του βαπτίσματος πολλές φορές την ημέρα για κάθε βαπτιζόμενο χωριστά στην ίδια εκκλησία καθώς και το μυστήριο του γάμου. Αν δεν υπήρχε ο ρητώς κανόνας της Εκκλησίας δεν είναι απίθανο να καταντούσαμε και σε πολλές ατομικές λειτουργίες την ημέρα.**

(13) Πρέπει να καταλάβουμε καλά, πως εκκλησία χωρίς ευχαριστία δεν υπάρχει και Ευχαριστία χωρίς σύναξη δεν υπάρχει και σύναξη χωρίς σωστή ενορία δεν μπορεί να γίνει. Κι η μεγαλόπολη σήμερα παρουσιάζει τεράστια προβλήματα σ’ αυτό. Κι οι επίσκοποί μας έπρεπε ν' αρχίσουν να τα σκέπτονται αυτά και να μην οικοδομούν, όπου οικοδομούν, χωρίς θεμέλιο, δηλ. χωρίς ενοριακή ζωή.

*(Δημοσιεύθηκε το πρώτον στο περιοδικό **ΣΥΝΟΡΟ** –Φθινόπωρο 1966, τεύχος 39)*

(Πηγή: "Αντιαιρετικόν Εγκόλπιον")